

## **TARIX FALSAFASI, SIVILIZATSIYA VA MADANIYAT**

**Bobomuhamedova Fazilat Baxodirovna**

Toshkent davlat tibbiyot universiteti talabasi

Ilmiy rahbar:

**Umarova Farida Saidikromovna**

Falsfa fanlari nomzodi dotsent

**Annotatsiya:** mazkur maqolada tarix falsafasi, sivilizatsiya va madaniyat o'rtasidagi murakkab va uzviy bog'liqlik tahlil qilinadi. Falsafaning tarixiy jarayonlarga yondashuvi, madaniyatning sivilizatsiyalar shakllanishidagi roli, va zamonaviy global madaniy o'zgarishlar kontekstida tarixiy tafakkurning dolzarbligi yoritilgan. Shuningdek, tarix falsafasi orqali sivilizatsiyaviy barqarorlik, madaniyatlararo muloqot va milliy identiklik muammolari tahlil etilgan. Maqolada Osvald Shpengler, Arnold Toynbi kabi falsafa tarixidagi muhim qarashlar bilan bir qatorda bugungi O'zbekiston jamiyatidagi sivilizatsiyaviy xususiyatlar ham aks ettirilgan.

**Kalit so'zlar:** tarix falsafasi, sivilizatsiya, madaniyat, tarixiy tafakkur, qadriyatlar, madaniy o'zaro ta'sir, gumanizm, identitet, global madaniyat, tarixiy meros.

## **ФИЛОСОФИЯ ИСТОРИИ, ЦИВИЛИЗАЦИИ И КУЛЬТУРЫ**

**Бобомухамедова Фазилят Баходировна**

Студент Ташкентского государственного медицинского университета

Научный руководитель:

Кандидат философских наук, доцент

**Умарова Фарида Саидикромовна**

**Аннотация:** в статье анализируются сложные и неразрывные отношения между философией истории, цивилизацией и культурой. Освещены подход философии к историческим процессам, роль культуры в

*формировании цивилизаций, актуальность исторического мышления в контексте современных глобальных культурных изменений. Проблемы цивилизационной стабильности, межкультурного диалога и национальной идентичности также анализируются через философию истории. В статье отражены, наряду с важными взглядами в истории философии, такими как Освальд Шпенглер и Арнольд Тойнби, цивилизационные характеристики современного узбекского общества.*

**Ключевые слова:** философия истории, цивилизация, культура, историческое мышление, ценности, культурное взаимодействие, гуманизм, идентичность, мировая культура, историческое наследие.

## **PHILOSOPHY OF HISTORY, CIVILIZATION AND CULTURE**

**Bobomuhamedova Fazilat Bakhodirovna**

Student of Tashkent State Medical University

Scientific supervisor:

Candidate of Philosophy, Associate Professor

**Umarova Farida Saidikromovna**

**Abstract:** *this article analyzes the complex and inseparable connection between the philosophy of history, civilization and culture. The approach of philosophy to historical processes, the role of culture in the formation of civilizations, and the relevance of historical thinking in the context of modern global cultural changes are highlighted. Also, the problems of civilizational stability, intercultural dialogue and national identity are analyzed through the philosophy of history. The article reflects the civilizational features of today's*

*Uzbek society, along with important views in the history of philosophy such as Oswald Spengler and Arnold Toynbee.*

**Keywords:** *philosophy of history, civilization, culture, historical thinking, values, cultural interaction, humanism, identity, global culture, historical heritage.*

### **Kirish**

Tarix — insoniyat xotirasi, falsafa esa ushbu xotiraning mazmunini ochib beruvchi tafakkur shaklidir. Tarix falsafasi inson faoliyatining vaqt va makondagi ma’nosini tushunishga harakat qiladi. Bu soha nafaqat tarixiy voqealarni ketma-ketlikda ko’rsatish, balki ularning sababiy bog‘liqligi, ma’naviy, siyosiy va madaniy ildizlarini ochib berishga xizmat qiladi. Ayniqsa, tarix, sivilizatsiya va madaniyat o’rtasidagi bog‘liqlik bugungi global o’zgarishlar davrida yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Tarixiy jarayonlar sivilizatsiyalar orqali o’zining moddiy va ma’naviy shaklini oladi. Madaniyat esa bu sivilizatsiyaning mazmuniy yadrosidir. Shuning uchun ham tarix falsafasi sivilizatsiyalarni faqat moddiy taraqqiyot emas, balki qadriyatlar, tafakkur tizimlari, e’tiqodlar va urf-odatlar majmui sifatida tahlil qiladi. Ushbu maqolada tarix falsafasi orqali sivilizatsiyaviy rivojlanish va madaniyatlarning o’zaro ta’siri, ularning zamonaviy holatdagi ifodasi va global madaniyat ichidagi o’rni chuqur tahlil qilinadi.

### **Asosiy qism**

Tarix falsafasi insoniyat jamiyati taraqqiyotini, voqealar zanjiri va ularning ichki mantiqini, inson tafakkurining o’zgarishini tushuntirishga qaratilgan fundamental ilmiy yo’nalish hisoblanadi. Bu soha faqat tarixiy faktlarni bayon qilish bilan cheklanmaydi, balki voqealarning sabab-oqibat munosabatlarini, insoniyatning intellektual va ma’naviy o’sishini izohlaydi. Tarix falsafasi doirasida

tarixga ongli, mantiqiy va g'oyaviy yondashuv shakllanadi. Shunday qilib, tarixiy jarayonlar tasodifiylikdan yiroq, balki ularni tushuntirishda ma'naviy, iqtisodiy, siyosiy va madaniy omillar o'zaro chambarchas bog'liqdir. Tarix falsafasi qadimgi yunon faylasuflaridan boshlab rivojlangan. Platon tarixni ideal davlatning shakllanishi bilan bog'lagan bo'lsa, Aristotel tarixiy voqealarni sababiylik asosida tahlil qilgan. O'rta asrlarda tarixga diniy yondashuv ustuvor bo'lib, uni ilohiy iroda asosida tushuntirishga harakat qilingan. Islom olamida Ibn Xaldun tarixiy hodisalarni sotsiologik va iqtisodiy omillar bilan izohlab, tarix falsafasiga asos solgan ilk mutafakkir sifatida tan olingan. U o'zining "Muqaddima" asarida jamiyatlar taraqqiyoti, qudratga erishishi va tanazzulini muayyan qonuniyatlarga bog'lab tahlil qilgan. Bu yondashuv zamonaviy tarixshunoslikka mustahkam ilmiy asos bo'lib xizmat qilmoqda. Yevropa falsafasida Gegel tarixni "Mutlaq ruh"ning o'zini anglash yo'li sifatida ko'radi. Uning fikricha, tarixda insoniyat o'z erkinligini izlab boradi va har bir tarixiy bosqichda bu erkinlik asta-sekin amalga oshadi. Gegelning dialektik yondashuvi tarixga sababiylik, inkor va taraqqiyot qonunlari orqali yondashish zarurligini ko'rsatgan. Karl Marks esa tarixni ishlab chiqarish vositalarining rivojlanishiga va sinfiy kurashga asoslangan holda tahlil qiladi. Marksizm tarixni moddiy hayotning ifodasi deb biladi va jamiyatlarning o'zgarishini ijtimoiy-iqtisodiy asoslar orqali izohlaydi.

XX asrda tarix falsafasi yangi bosqichga ko'tarildi. Postmodern yondashuvlar, dekonstruksiya, madaniyatshunoslik va tarixiy relativizm kabi konsepsiyalar tarixga yangi nigoh bilan qarashga sabab bo'ldi. Misol uchun, Mishel Fuko tarixiy bilimni hokimiyat bilan aloqador deb baholaydi. Uning fikricha, tarixiy haqiqatlar doimo muayyan siyosiy kuchlar tomonidan

shakllantiriladi. Shu sababli tarix — bu faqat o‘tmish voqealar ketma-ketligi emas, balki hokimiyat va bilim o‘rtasidagi murakkab munosabatlar mahsulidir. Jorj Derrida esa tarixiy matnlarni doimo kontekstual tarzda o‘qish zarurligini ta’kidlab, tarixni doimiy ravishda qayta talqin qilish lozimligini ilgari suradi.

Sivilizatsiya tushunchasi tarix falsafasida markaziy o‘ringa ega. U insoniyat jamiyatining muayyan bosqichlarda erishgan ilmiy, madaniy, siyosiy va texnologik taraqqiyoti bilan bog‘liq. Har bir sivilizatsiya o‘z qadriyatlari, dunyoqarashi va tarixiy o‘ziga xosligi bilan ajralib turadi. Arnold Toynbi sivilizatsiyalar tarixini “chaqiriq va javob” tamoyiliga asoslanib tushuntiradi. Uning fikricha, tashqi tahdidlar va ichki muammolar jamiyatni sinovdan o‘tkazadi. Unga qarshi samarali yechimlar topgan sivilizatsiyalar rivojlanadi, boshqa hollarda esa ular inqirozga uchraydi. Osvald Shpengler esa sivilizatsiyalarni tirik organizmga o‘xshatib, har birining tug‘ilish, yuksalish va tanazzul davrlari borligini ta’kidlaydi.

Zamonaviy dunyoda sivilizatsiyalararo muloqot, global madaniyat va madaniy identitet muammosi dolzarb masalaga aylangan. G‘arb sivilizatsiyasi, xususan, texnologik taraqqiyot va ilm-fan orqali dunyo tafakkuriga kuchli ta’sir ko‘rsatmoqda. Biroq bu jarayon mahalliy madaniyatlar uchun xavf-xatarsiz emas. Shu bois, zamonaviy tarix falsafasi madaniy xilma-xillikni, milliy o‘zlikni saqlab qolish va uni global dunyoda ifodalash masalasini ham o‘rganadi. Madaniyat tarix falsafasining ajralmas qismidir. U nafaqat san’at va adabiyot, balki ijtimoiy munosabatlar, mehnat madaniyati, diniy e’tiqodlar, til va turmush tarzida o‘z aksini topadi. Madaniyat orqali jamiyat o‘zining tarixiy xotirasini saqlaydi, uni yangi avlodga yetkazadi. Shu bois madaniyat va tarix o‘zaro bog‘liq ikki asosiy

tushunchadir. Madaniyat tarixning ruhidir, tarix esa madaniyatning zamini va manbasidir. Bu munosabatlar doirasida xalqning ma'naviy merosi, qadimiy urf-odatlar, bayramlari va san'at namunalari tarix falsafasida chuqur o'rganiladi. Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar ham bu jarayonni tasdiqlaydi. Xususan, O'zbekistonning sivilizatsion tarixini o'rganishga oid ilmiy ekspeditsiyalar, arxeologik qazilmalar, "Yangi O'zbekiston ensiklopediyasi", shuningdek, tarixiy madaniy merosni tiklashga oid davlat dasturlari orqali bu borada katta yutuqlar qo'lga kiritilmoqda. O'zbekistonda tarixiy xotira va madaniyatni yangicha falsafiy yondashuv asosida o'rganish davlat siyosatining muhim yo'nalishiga aylangan. Jumladan, "Ipak yo'li" sivilizatsiyasi doirasida olib borilgan tadqiqotlar xalqaro miqyosda ham e'tirof etilmoqda. Shunday qilib, tarix falsafasi nafaqat o'tmishni tahlil qiladi, balki kelajak uchun yo'l ko'rsatadi. U madaniyat va sivilizatsiyani chuqur tushunish, tarixiy voqealarning asl mohiyatini anglash, hozirgi zamon muammolarini falsafiy tahlil qilish imkonini beradi. Bu esa insoniyatni ongli ravishda, madaniy merosini asrab-avaylab, taraqqiyot sari olib boruvchi muhim vositadir.

### **Xulosa**

Tarix falsafasi — bu insoniyat tajribasini anglash va uni mantiqan tahlil qilish vositasidir. U sivilizatsiyalar va madaniyatlarning qanday shakllangani, o'zaro ta'sir qilgani va zamonaviy davrgacha yetib kelganini izohlaydi. Madaniyat — insoniyat ruhining ifodasi bo'lsa, sivilizatsiya — bu ruhning jamiyatda ko'rinadigan shaklidir. Tarixiy taraqqiyot esa bu ikki hodisaning harakatdagi birligi sifatida namoyon bo'ladi. Zamonaviy dunyoda sivilizatsiyalar to'qnashuvi emas, balki ular o'rtasida muloqot va hamkorlik madaniyatlar barqaror

rivojlanishining garovi hisoblanadi. Tarix falsafasi bizni sabr, murosaga chaqiradi, o'zlikni anglashga va kelajakka chuqur nigoh bilan qarashga undaydi. Shunday ekan, tarix falsafasi orqali o'tmishni chuqur anglagan holda, sivilizatsiyaviy barqarorlik va madaniy yuksalishga erishish mumkin.

### FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Toynbee A. J. "A Study of History". — Oxford University Press, 1934–1961.
2. Spengler O. "Der Untergang des Abendlandes" (G'arbning tanazzuli). — Munich, 1918.
3. Huntington S. "Sivilizatsiyalar to'qnashuvi va jahon tartibi". — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2005.
4. Berdyaev N. "Tarix falsafasi". — Moskva: Respublika, 1993.
5. Gasset J. Ortega y. "Inson va sivilizatsiya". — M.: Nauka, 1992.
6. Mumford L. "Technics and Civilization". — Chicago: University of Chicago Press, 1934.
7. Turaev B. A. "Dunyo sivilizatsiyalari tarixi". — Toshkent: Akademnashr, 2008.
8. Uolzer M. "Madaniy pluralizm va adolat". — New York: Basic Books, 1997.
9. Toshov B. "Tarix falsafasi asoslari". — Toshkent: TDPU, 2014.
10. UNESCO. "World Report on Cultural Diversity". — Paris: UNESCO Publishing, 2009.